

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-7>

УДК 330.101.54(477)

Причини, особливості та наслідки трудової міграції в Україні

Пікулик Оксана Іванівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Львівського національного університету імені Івана Франка

Pikulyk Oksana

Ivan Franko National University of L'viv

Стаття присвячена актуальним питанням активізації трудової міграції у світі в умовах розвитку світового господарства та поглиблення міжнародного поділу праці, а також в Україні в умовах Євроінтеграції. Проаналізовано складну економічну ситуацію та причини, які зумовлюють масове переміщення трудових ресурсів з України за кордон. Визначено основні напрями міграційних потоків та сфери працевлаштування українських заробітчан. Розглянуто структуру та віковий склад трудових мігрантів, а також модель міграційної поведінки українців. Проаналізовано наслідки трудової міграції для національної економіки. Виділено позитивні моменти та низку важливих проблем, до яких приводить трудова міграція. Окреслено напрями дій уряду, які повинні бути націлені на зменшення темпів трудової міграції в нашій країні, створення сприятливих умов для збільшення кількості працевлаштованого населення та перетворення національного людського капіталу на основне джерело економічного зростання в Україні.

Ключові слова: трудова міграція, глобалізація, інтеграція, світове господарство, міжнародний поділ праці, демографічна ситуація, експорт робочої сили, молодіжна міграція, освітня міграція, модель міграційної поведінки.

Пікулык О.И. ПРИЧИНЫ, ОСОБЕННОСТИ И ПОСЛЕДСТВИЯ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В УКРАИНЕ

Статья посвящена актуальным вопросам активизации трудовой миграции в мире в условиях развития мирового хозяйства и углубления международного разделения труда, а также в Украине в условиях Евроинтеграции. Проанализированы сложная экономическая ситуация и причины, обуславливающие массовое перемещение трудовых ресурсов из Украины за границу. Определены основные направления миграционных потоков и сферы трудоустройства украинских мигрантов. Рассмотрены структура и возрастной состав трудовых мигрантов, а также модель миграционного поведения украинцев. Проанализированы последствия трудовой миграции для национальной экономики. Выделены положительные моменты и ряд важных проблем, к которым приводит трудовая миграция. Определены направления действий правительства, которые должны быть нацелены на уменьшение темпов трудовой миграции в нашей стране, создание благоприятных условий для увеличения количества трудоустроенного населения и превращения национального человеческого капитала в основной источник экономического роста в Украине.

Ключевые слова: трудовая миграция, глобализация, интеграция, мировое хозяйство, международное разделение труда, демографическая ситуация, экспорт рабочей силы, молодежная миграция, образовательная миграция, модель миграционного поведения.

Pikulyk Oksana. CAUSES, PECULIARITIES AND CONSEQUENCES OF LABOR MIGRATION IN UKRAINE

The article is devoted to the actual issues of activation of labor migration in the world in the conditions of development of the world economy, deepening of the international division of labor, the spread of processes of globalization and integration. It is noted that nowadays labor migration has entered a qualitatively new stage of its formation and has become one of the main factors of socio-economic transformations and development of the world economy. The activation of labor migration has recently been conditioned both by factors of the internal economic development of each individual country and by external factors as well as by objective and subjective factors. The main attention is paid to the study of the problem of increasing the number of labor migrants in Ukraine, which is related to the development of European integration and the introduction of visa-free regime. The author analyzes the difficult economic

and demographic situation in Ukraine and the reasons that cause the massive displacement of labor resources from our country abroad. The main directions of migration flows are defined, and countries that promote the rapid increase of quotas and the number of issued work permits for Ukrainian migrants are named. The main areas of employment of Ukrainian migrant workers are mentioned. The structure, sex and age structure of labor migrants are considered. A paradigmatic model of migration behavior of Ukrainians depending on the length of stay abroad is described. The article analyzes the consequences of labor migration for national economies. It is noted that labor migration creates a number of important problems and dangers for governments of both political and social aspects, and therefore international migration processes require significant control and regulation by the states participating in the exchange of labor resources. The positive moments and a number of important shortcomings brought about by labor migration are compared. The directions of the government's actions, which should be aimed at reducing the rate of labor migration in our country, creation of favorable conditions for increasing the number of the employed population and transforming the national human capital into the main source of economic growth in Ukraine are outlined.

Key words: labor migration, globalization, integration, world economy, international division of labor, demographic situation, labor force export, youth migration, educational migration, model of migration behavior.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Міжнародна міграція робочої сили є однією з форм міжнародних економічних відносин. Упродовж усієї історії людства трудова міграція відіграла значну роль у суспільному розвитку. В нинішніх умовах поглиблення процесів глобалізації та інтеграції вона набуває все більшого поширення в межах світового господарства. З одного боку, переміщення працездатного населення є одним з об'єктивних факторів становлення цілісної світогосподарської системи. З іншого боку, трудова міграція створює низку важливих проблем та небезпек для урядів країн як в політичному, так і в соціальному аспектах, тому міжнародні міграційні процеси потребують значного контролю та регулювання з боку держав, що беруть участь в обміні трудовими ресурсами. Нині трудова міграція увійшла в якісно новий етап свого становлення та стала одним з головних чинників соціально-економічних трансформацій та розвитку світового господарства. Активізація міграції робочої сили останнім часом зумовлена як чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни, так і зовнішніми чинниками, а також об'єктивними та суб'єктивними факторами. У зв'язку з цим виникає потреба дослідження трудової міграції та особливостей її розвитку в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теорії міжнародної трудової міграції, нормативно-правових аспектів регулювання міграційних процесів зробили такі вітчизняні вчені, як І.М. Гнибіденко, С.С. Гриневич, О.В. Заклекта, А.Л. Кравченко, О.А. Малиновська, М.Ю. Приз, І.В. Ховрах, Ю.П. Гуменюк, Н.А. Сирочук.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на вагомість раніше проведених досліджень, в сучасних умовах поглиблення євроінтеграцій-

них процесів та запровадження безвізу проблема активізації трудової міграції в Україні все більше загострюється й потребує детальнішого вивчення задля пошуку можливих шляхів її вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення причин трудової міграції, передумов значної активізації її темпів останніми роками в Україні, визначення основних напрямків міграційних потоків та сфер працевлаштування українських заробітчани, виявлення причин, з якими стикаються вітчизняні мігранти. Основне завдання полягає у визначенні шляхів призупинення виїзду працездатного населення України за кордон та обґрунтуванні можливих дій держави, які повинні бути спрямовані на зменшення темпів трудової міграції та створення сприятливих умов для збільшення кількості працевлаштованого населення в нашій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний спад, девальвація національної валюти й різке зростання внутрішніх цін, що почались у 2014 році, привели до помітного зниження рівня життя в Україні. У доларовому еквіваленті доходи більшості українців знизилися в 2–3 рази. Ситуацію посилює також зростаючий рівень безробіття. Тільки дані Мінсоцполітики свідчать про те, що реальний рівень безробіття в Україні у 2017 році складав 9,5%, а це становить близько 2 млн. осіб. Ось чому нині Україна на міжнародних ринках відіграє провідну роль у процесах масової міграції та виступає переважно як держава – експортер робочої сили, або міграційний донор. На сучасному етапі економічного розвитку України складна демографічна ситуація, а саме війна на сході країни, негативна динаміка народжуваності та високий рівень смертності, доповнюється від'ємним сальдо міграції. Україна входить у топ-10 країн – донорів мігрантів у

світі. З 2013 по 2018 роки кількість економічно активного населення скоротилася з майже 21 млн. до 18 млн. осіб. Згідно з даними Центру економічної стратегії близько 16% працездатного населення України є трудовими мігрантами [1].

Міжнародна організація з міграції оцінює можливе потенційне збільшення кількості міжнародних трудових мігрантів у короткостроковій перспективі на 41%. Серед потенційних трудових мігрантів майже половину складають люди віком від 18 до 29 років. Саме серед таких молодих людей кількість довгострокових трудових мігрантів, які вирішили не повертатись до України, є майже вдвічі більшою, ніж серед людей віком від 45 до 65 років. Основною причиною зростання молодіжної міграції є стрімке збільшення чисельності громадян, які виїжджають за кордон задля навчання. Якщо десять років тому в ЄС навчалися трохи більше 10 тис. учнів та студентів-українців, то у 2015 році їхня чисельність сягнула майже 43 тис. Лише протягом 2016 року громадянам України було вперше оформлено 25,3 тис. дозволів на перебування в ЄС з освітньою метою, з них 16,8 тис. зафіксовано в Польщі [2]. Наростання освітньої міграції пов'язане не тільки з бажанням отримати якісну освіту, але й з тим, що вона може бути сходинкою до подальшого працевлаштування та проживання за кордоном. Тим більше, що низка зарубіжних країн започаткувала численні програми для українських студентів, створила умови виходу іноземців, які успішно закінчили національні навчальні заклади, на ринок праці країни перебування. Так, дослідження Національного банку Польщі виявило лише 2,4% українських студентів, які планують повернутись додому після завершення навчання.

Точних даних про те, скільки співвітчизників зараз працює за кордоном, немає, оскільки під час виїзду з країни фіксується лише його факт, а не мета. Однак оцінки Держслужби зайнятості свідчать про те, що зараз за кордоном працює понад 5,5 млн. українців. За останні роки кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжує зростати: 10,5 млн. у 2014 році, 12,5 млн. у 2015 році. Протягом 2017 року більше 1 млн. українських громадян залишили країну, біля 100 тис. людей виїжджають за межі країни щомісячно [1].

Втомившись від відсутності реформ та очікування кращих економічних умов в Україні, мільйони співгромадян намагаються покращити своє фінансове становище та реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах.

Міграція робочої сили в Україні викликається переважно причинами економічного характеру, такими як намагання підвищити добробут і покращити матеріальне становище, прагнення вирішити житлове питання, фінансування навчання, відкриття власної справи, непевність у завтрашньому дні для себе та своїх дітей, неможливість реалізувати свій потенціал, удосконалення знань з іноземної мови. Не зупиняють українців навіть певні загрози та труднощі, з якими доводиться стикатися, бо робота за кордоном є набагато більш ризикованою, ніж в Україні (жорсткі умови праці, банальна експлуатація, коли можна не отримати обіцяні гроші). Часто українські заробітчани, які працюють за кордоном нелегально, опиняються абсолютно безправними, не мають належного страхування, стикаються із серйозними проблемами, бояться, що розлука з рідними, особливо дітьми, може завдати їм психологічної травми.

71% трудових мігрантів головною причиною міграції назвав низьку зарплату в Україні. Якщо основним мотивом роботи за кордоном є значно вища, ніж в Україні, заробітна плата, то головним результатом трудової міграції є зароблені за кордоном кошти. Відповідно до даних обстеження Держстату 2017 року середній заробіток українського мігранта становив 722 дол. США, тоді як середня зарплата в Україні була втричі меншою.

Ключовим фактором стрімкого зростання трудової міграції українців до країн ЄС, що є добре помітною останнім часом, стало розширення можливостей для виїзду на роботу після запровадження безвізу та більшої лояльності урядів нових країн-членів ЄС до української трудової міграції. Останнє знаходить свій вияв, зокрема, у стрімкому зростанні квот і кількості виданих дозволів на роботу.

Серед країн, в які спрямовані потоки трудової міграції з України, слід назвати Польщу (36%), Росію (25%), Чехію (6%), Німеччину (5%), Італію (3%), а останнім часом – Португалію, Іспанію, Грецію, Кіпр та інші розвинені країни Західної Європи. Потік трудової міграції у цьому напрямку обумовлений перш за все близькістю кордонів та певною лояльністю місцевих законів до працівників-емігрантів. Лише Польща у 2017 році видала українцям 1,3 млн. запрошень на роботу [2].

Понад 2/3 мігрантів (70,4%) складають чоловіки, що загалом відповідає результатам попередніх обстежень (у 2001 році вони становили 69,2% мігрантів, у 2008 році – 62,3%, у 2012 році – 65,6%), однак свідчить про деяке

збільшення чоловічої міграції. Збільшення частки чоловіків пов'язане не лише з потребами ринку праці країн призначення (будівництво, транспорт), але й виїздом за кордон внаслідок воєнних дій на сході України. За віковими групами мігранти-чоловіки розподілені загалом рівномірно з деяким переважанням осіб 40–49 років (24%). Водночас жінки починають виїжджати на роботу за кордон пізніше за чоловіків, проте продовжують працювати за межами батьківщини навіть після досягнення передпенсійного чи навіть пенсійного віку. Більшість жінок-мігранток старші 40 років, а третина з них – старші 50 років [3].

Основними сферами, де зайняті працівники-мігранти, є будівництво, сільське господарство, домашнє господарство, сфера торгівлі та сервісу (зокрема, готельний бізнес). Однак виїжджають за кордон також вчені, викладачі, спеціалісти в галузі медицини та вищих технологій, програмісти.

Основною моделлю міграційної поведінки українців нині залишається тимчасова, циркулярна, тобто періодично повторювана, трудова міграція. Майже половину мігрантів (48,5%) становили короткотермінові (до року) трудові мігранти. Тривалість більшості (57%) виїздів за кордон не перевищувала трьох місяців. Довготривалими мігрантами (понад 12 місяців) були лише 8,3% працівників-мігрантів. Варто також підкреслити, що 46,1% мігрантів здійснювали по кілька поїздок на рік, 5,9% виїжджали декілька разів на місяць, а 4,4% – щотижнево. Переважання короткотермінових поїздок за кордон говорить про те, що центр життєвих інтересів мігрантів залишається в Україні [2].

Останніми роками значно збільшилась чисельність українців – порушників міграційного законодавства ЄС, а саме зросла кількість громадян, які працюють за кордоном без належних дозволів за усною домовленістю. Згідно з даними обстеження Держстату 2017 року 17,9% виявлених мігрантів не мали жодного правового статусу за кордоном, 5,5% працювали, маючи лише туристичну візу, для 4,8% правовий статус залишився нез'ясованим, що здебільшого, вірогідно, означає його відсутність. Крім загроз, на які наражаються нелегальні мігранти, це становить ризик для іміджу України, безвізового режиму з ЄС, адже існує процедура призупинення безвізу, яка запускається, крім іншого, в разі різкого зростання кількості порушників.

Завдяки трудовій міграції українці надсилають з-за кордону чимало грошей, що є важливим плюсом для економіки.

Згідно з уточненими даними Нацбанку у 2017 році грошові перекази в Україну з-за кордону склали приблизно 9,3 млрд. доларів. Ця сума більш ніж у п'ять разів перевищує прямі іноземні інвестиції за той же рік. Їх Нацбанк оцінив в 1,8 млрд. доларів. Загалом за 2015–2017 роки трудові мігранти перевели в Україну 23,8 млрд. доларів. Це більше, ніж всі валютні резерви країни, які на початок 2018 року становили 18,8 млрд. доларів. Обсяги приватних грошових трансфертів в Україну постійно зростають, а 2018 року вони були зіставні з 8,4% ВВП країни. Важливо зробити все можливе, щоб ці гроші вкладалися в навчання дітей та нерухомість в нашій країні, перетворювалися на потужний інвестиційний ресурс [4].

Міграція робочої сили для України нині є складним та масштабним явищем, яке має переважно негативні наслідки: ми втрачаємо молодих людей та висококваліфікованих спеціалістів, на навчання, освіту та професійну підготовку яких держава затратила чималі кошти, а свої знання вони будуть реалізовувати за межами нашої країни. Отже, масовий відтік українців на роботу в сусідні країни сприяє зростанню економіки й добробуту цих країн, але при цьому погіршується економічна, демографічна та соціальна ситуації в Україні. Легальні трудові мігранти платять податки в тих країнах, де працюють, відповідно, загострюється проблема з виплатами пенсій, оскільки в Україні досі працює солідарна система пенсійного забезпечення.

Висновки з цього дослідження. Завдяки отриманій за часів незалежності свободі пересування в умовах непростих економічних обставин та низьких заробітних плат робота за кордоном стала для багатьох українців стратегією виживання та підвищення добробуту своїх сімей. Вона є потужним соціальним амортизатором, чинником зменшення бідності, напруги на ринку праці, джерелом значних валютних надходжень, але водночас має ризики втрати частини необхідного для розвитку країни трудового та інтелектуального потенціалу. Для зменшення темпів трудової міграції, збільшення кількості працевлаштованого населення нам потрібно створити сприятливі умови для розвитку малого й середнього бізнесу, поліпшити підприємницький клімат, легалізувати тіньову зайнятість, збільшити попит на робочу силу як з боку приватного, так і з боку державного секторів економіки, підняти заробітні плати працівникам та забезпечити їх ефективно функціо-

нуючими та технічно оснащеними робочими місцями, створити нормальні макроекономічні умови, такі як стабільний курс національної валюти, низькі відсоткові ставки на кредити, прийнятні темпи економічного зростання. Поки ці проблеми не будуть вирішені, наша країна продовжить залишатись експортером трудових ресурсів, а відтік робочих рук та мізків триватиме. Якщо уряд нічого не робитиме, це може обернутись катастрофічними наслідками для бізнесу та економіки

країни в майбутньому, оскільки немає сенсу модернізувати або розширювати виробництво, якщо на ньому не буде кому працювати. Ми можемо розглядати міграцію як свободу вибору людини, бо кожна людина має право жити там, де вона хоче, як хоче, а також мати всі блага, на які заслуговує. Однак ми живемо в Україні, і коли наша країна втрачає значну кількість свого людського капіталу, то це має дуже великий ризик для становлення й розвитку держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трудова міграція: чому українці їдуть з країни і як їх повернути? URL: https://24tv.ua/trudova_migratsiya_chomu_ukrayintsi_yidut_z_krayini_i_yak_yih_povernuti_n1026342 (дата звернення: 03.02.2018).
2. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi> (дата звернення: 03.02.2018).
3. Трудова міграція громадян України за кордон: виклики та шляхи реагування. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf> (дата звернення: 03.02.2018).
4. Доходи заробітчанин. Які податки сплачувати і за що можуть оштрафувати. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/06/01/33779173> (дата звернення: 03.02.2018).

REFERENCES:

1. Trudova mihratsiia: chomu ukrayntsi yidut z krainy i yak yikh povernuty? [Elektronnyi resurs]. – Available at: https://24tv.ua/trudova_migratsiya_chomu_ukrayintsi_yidut_z_krayini_i_yak_yih_povernuti_n1026342 (accessed: 3 February 2018).
2. Ukrayntsi na eksport: sohodni i zavtra trudovoi mihratsii [Elektronnyi resurs]. – Available at: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi> (accessed: 3 February 2018).
3. Trudova mihratsiia hromadian Ukrainy za kordon: vyklyky ta shliakhy reahuvannia [Elektronnyi resurs]. – Available at: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Malynovska-d28e1.pdf> (accessed: 3 February 2018).
4. Dokhody zarobitchan. Yaki podatky splachuvaty i za shcho mozhut oshtrafuvaty [Elektronnyi resurs]. – Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2018/06/01/33779173> (accessed: 3 February 2018).